

ЉУБОМИР ЗУКОВИЋ

ИСТОРИЧНОСТ ЕПСКОГ НАРОДНОГ ПЈЕВАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ

Епско народно пјевање у Црној Гори било је у прошлости изузетно богато и прилично разноврсно; у сваком случају бога-тије и разноврсније од лирскога. Оно нам се данас указује у неколико концентричних кругова. Ти су се кругови међусобно разликовали не само по опјеваним догађајима и личностима него — добрим дијелом у зависности и од тога — по ширини прихваћености у времену и простору, односно у срцима и умовима оних од којих је зависио опстанак народних пјесама у усменом предању. Што је пјесма била љепша и складније сложена, а догађај којим се бавила био знатнији и занимљивији, то се брже ширила и лакше прихватала, постојала народнија, а самим тим и дуговјекија.

По Црној Гори су биле најраспрострањеније, према томе и најзначајније, оне јуначке народне пјесме које су се најрадије пјевале и у другим дјеловима српства. Највећи дио тих пјесничких иначица, на жалост, није записан у правом тренутку, нити, пак, од зналачки пробраних народних пјевача. Изузетак представљају пјевачи родом из Црне Горе и Брда које је, у правом тренутку, открио и којекуда по Србији слушао Вук Караџић. Историчност ових пјесама битно се не разликује од њихових варијаната забиљежених од пјевача из других крајева нашега народа. То сматрамо довољним разлогом да их у овој прилици, кад је ријеч о историчности епског народног пјевања у Црној Гори, сасвим заобиђемо.

Други круг, ни особито богат ни особито разноврстан, образују оне епске народне пјесме у којима се говори о црногорско-брдским, а дијелом и херцеговачким јунацима и догађајима, а својим су се значајем и пјесничким врлинама успјеле наметнути пјевачима из већине племена Црне Горе, Брда и сусједне Херцеговине. У тај круг спадају пјесме попут оне о погибији

Батрића Перовића, о Никцу од Ровина, о Вуку Лопушини и Лазару Пецирепу, о Ускоку Кариману и Петру Мркоњићу, односно Брђанину. Неке од тих пјесама пјевачи су, и сами се селећи, а они бијаху највеће птице селице у нашем народу, носили са собом и изван мало прије назначеног простора. Тако су их придруживали оном дијелу нашег јуначког народног епа који је имао општесрпски значај и карактер. Такве су пјесме о Црнојевићима, о три сужња који се у тамници скадарскога паше, очекујући целате, преслишавају „шта је коме данас најжалије“; а и подвиг Петра Мркоњића пјесма је разгласила надалеко.

Питање историчности ових пјесама је врло значајно, али је, мање-више, истражено. Само се по себи разумије да је у том погледу највећа пажња посвећивана династији Црнојевића, њиховом грчевитом настојању да сачувају слободу, а посебно њиховој трагичној разапетости између Турака и Млечана у једном драматичном тренутку српске историје. Тим спољашњим околностима били су, највећим дијелом, условљени и њихови међусобни сукоби и обрачуни. О овим пјесмама, а посебно о природи и степену њихове историчности, и сам сам писао прилично опширно и у више наврата.¹ Стекао сам чврсто увјерење да се ниједна епска појединост из њих не би смјела унапријед прогласити за пуку и необавезну творевину пјевачеве маште. Пјевачи су, истина, врло често, неке ствари помјерали, па чак и бркали, неке, опет, тумачили и освјетљавали на свој начин, свакако помало уљепшавали и увеличавали, без тога и не би могло у пјесму ући, али су измишљени и свјесно одступали од онога шта је и како је било врло ријетко и само онолико колико је то од њих захтијевала природа епске транспозиције догађаја. Морамо, наравно, допустити и то да многе епске појединости и у овим и у неким другим народним пјесмама историјски нисмо препознали не зато што су оне измишљене, него зато што су у међувремену избрисани, или, могуће, још нису откривени никакви историјски трагови о њима. Слично би се, зацијело, десило и са знатним бројем епских појединости о Црнојевићима да ова позната зетска династија није имала бројне и многоструке везе и односе са Млечанима, о чему су сачувани јасни трагови у богатим млетачким архивима.

Историјски је сасвим извјесно да се један син Ивана Црнојевића оженио Млечанком, а да је томе претходило Иваново готово двогодишње обијање од једног до другог италијанског града, а све у нади не би ли од кога добио помоћ да оствари своју највећу жељу и поврати дио државе који су му били запосјели Турци док је он од истих бранио млетачке посједе у сјеверној Арбанији. Можда је тада, руководећи се првенствено политичким разлозима, у Млечима и снаху испросио. Пјесма је управо

¹ Љубомир Зуковић, *О нашем усменом пјесништву*, Свјетлост, Сарајево, 1985; *Историјски оквири усмене традиције о Црнојевићима*, стр. 194—258. *Вукови певачи из Црне Горе*, Рад, Београд, 1988, 25—115.

то представљала као главни разлог за Ивово трогодишње одсуствовање из Жабљака, а потом отклонила неке историјске грешке, као што је била и она да се престолонаследник жени кћерком непознатог млетачког племића, а не кћерком дужда млетачкога, као што би доликовало и њему и народном поносу. Тамо гдје је историјска збиља *подбацила*, а тога је у животу свакога народа и појединца било пуно, пјесмом се што-шта могло исправити и ублажити. За своју епску грађевину народни пјесник је узимао од онога што му је нудила стварност само оно што је за њега било подесно, а пресаздавао га је онолико колико му је, према властитом схватању и осјећању, било неопходно за једну нову стварност, за односе и склад који њој одговарају.

Знамо, исто тако, да је у међувремену због солила долазило до жестоких обрачуна између Црнојевића, односно Зећана, с једне стране, и млетачких поданика из зетског приморја, с друге стране. У свему томе будући млетачки зет и господар Црне Горе, Ђурађ Црнојевић, имао је врло запажену улогу. У обрачуна с млетачким поданицима Ђурађ се истакао суровошћу и осветничком жестином. Имали су пуно разлога да га прогласе *крвничким кољеном* сви они који су га ближе упознали. О томе говори и начин на који се ослободио млетачког затвора. На другој страни, оноврени млетачки хроничари биљеже да је тај исти Ђурађ — кад се у раскошном народном одијелу и са пратњом од стотинак огњевитих коњаника појавио у Венецији — напросто све задивио својом мушком љепотом и изгледом. Није се, према томе, Иван Млечанима напрасно морао хвалити љепотом свога сина.

Такође ваља истаћи да Ивановом прворођеном сину није требало много времена па да Млечане лично увјери у своју необуздану плаховитост и неодмјереност, особито у збору и говору, због чега ће се ускоро и у затвору обрести. — „Иде мудро — проговори лудо!“. Тим је ријечима народна пјесма изразила оно што се у Млечима често дешавало нашим распричаним и неопрезним горштацима, који су, уз то, имали јаку потребу да се размећу. Ђурађ Црнојевић није могао очекивати да се њему, млетачкоме зету, племићу и грађанину Републике, може десити да буде разоружан и заточен. Наивно је вјеровало да би Млечане баш у овој прилици — кад су он и његов народ у највећој невољи и неприлици — ваљало подсетити, кад се већ сами тога не сјећају, колико су им отприје учинили услуга Црнојевићи и њихови поданици.

Народна пјесма савршено добро памти да је Ђурађ био у млетачком затвору, али вели да се Млечанком оженио тек након истамничења, а оно је опет услиједило пошто је његов брат Иван удовољио млетачким захтјевима, то јест пошто им је послао кључеве од Солила и Скатара и коња Жерава под цијелим такумом. Овдје се ваља подсетити да је и историјски Иван Црнојевић, осим сина, имао и брата Ђурђа. Из сачуваног тестамен-

та Ивановог сина и наследника дознајемо да су му Млечани заиста одузели коња, који је морао бити добар и у Црној Гори веома хваљен и чувен, пошто га је добио на поклон од млетачког војводе Јакова Ванијера. Народна пјесма зна и за Ђурђевог „ми-лосника“ Вука Дојчевића, који се, несумњиво, налазио и у господаревој пратњи, кад се овај, на врат на нос, морао да уклони с Цетиња.

Сачуван је траг и о томе да је Иван Црнојевић, спремајући се за одбрану од све извјесније и све ближе турске најезде, био набавио и два топа. Народна пјесма ће им надјенути и имена: Крњо и Зеленко. Наравно, пјесник је желио да у својој престоници овог моћног оружја има што више; не два и три, него тридесет топа баљемеза чија се јека и грмљавина чује надалеко. За овакво епско обогаћење историјских чињеница било је неопходно да се пјесма знатно удаљи од мјеста и тренутка свога настанка.

У грчевитом настојању да избјегне, или макар само одгоди, пад Зете под турску власт Иван Црнојевић се ријешо чак и на то да најмлађег сина преда у руке своје најљућем противнику, турскоме султану. Овај ће га потурчити заједно са свом његовом пратњом. Од истог догађаја Иванбег се надао једном, а турски султан другом, сасвим супротном. Надао се, заправо, о-номе што је најбољи зналац нашег свеукупног удеса и наше прошлости, владика Раде, пјеснички изразио овако:

„Црну Гору покорит не могу
ма никако да је сасвим моја;
с њима треба овако радити. . .“
Па им поче демонски месије
лажне вјере пружат посланице. . .

Тако је Османлијама заиста пошло за руком да *отрују* и оно што је Његош назвао *сјенком* српства, последње уочиште његове вјере и слободе. Ту су сјенку Иванбегови потомци покушавали да сачувају у својим неприступачним горама како би им служила „за вјечну утјеху и за спомен рода јуначкога“.

На историчност неких од ових пјесама, прије свега, али и на много што-шта друго што је битно за њихов дух и умјетничку снагу, знатно су утицали митрополит Петар I, а особито Петар II Петровић Његош. У највећем броју случајева они су дјеловали у оном по пјесму одлучујућем тренутку њеног стваралачког уобличавања, онда када је она из стања усмености прелазила у рукописне и штампане зборнике. Најчешће је то био и крај једног дуготрајног стваралачког процеса у коме је пјесма настала, усмено и уз сталне промјене опстајала и на крају довршена. Те слојеве који су излазили испод пера просвећених владика и народних поглавара, обично, није тешко препознати. Кад је у питању историчност пјесама, то се огледа у запаженијем

присуству предања о прошлости какво је његовано у Цетињској митрополији, па чак и у понеком податку који је у пјесму могао dospјети само из манастирске архиве. Тако, примјера ради, у пјесмама Петра I о бојевима Црногораца и Брђана с Махмут-пашом Бушатлијом, које су, како рече Вук, „послије ушле у народ и идући од уста до уста колико се могло догођене према народнијем пјесмама“,² има не само података него и стихова који су непосредно преузети из везирових писама митрополиту цетињском.

Тај утицај људи који су, у односу на обичног човјека из народа, знали више и видјели даље, примјећује се у неким пјесмама и у начину освјетљавања и тумачења појединих епских чињеница. То ће нам најбоље показати један примјер из пјесме *Синови Иванбегови*, која је записана према казивању митрополита Петра I. Ради се о оном чувеном одговору Црногораца Бурђу Црнојевићу који их пита шта им ваља радити и како поступити према истурченој браћи која хоће њих да претворе у рају, а Црном Гором сами да загосподаре:

„Ко ђавола тражи, и наша га!
Ми смо војска тебе, господару,
чувај нама образ и поштење,
да те наше не разнесу стрјеле
и зелени не здробе палоши!“

Није особито тешко овдје препознати чувену дилему владике Данила из *Горског вијенца*, који се такође двоуми и од својих сународника тражи савјет и одговор на питање: шта и како с браћом истурченом? Дилема није само посљедица готово истородних околности него се и разрјешава на врло сличан начин, при том — такође народном вољом и тражењем. За мене је и овај примјер потврда става да Раде Томов од свога стрица није само преузео монашко име, него и добар дио пјесничких тема.

Сва је прилика да је и главни јунак пјесме *Три сужња*, како смо видјели познате и изван Црне Горе и Брда, савременик Ивана Црнојевића и њихових синова. Турском покоравану и потхарачивану Горње Зете претходило је дуготрајно и упорно сламање отпора, и њихово постепено потхарачивање, брдских племена, а међу њима и Роваца, који су тада постали саставни дио херцеговачког санцака. Чини се да је у овој пјесми управо о томе ријеч. Њен је главни јунак Вуксан од Роваца, коме је већ одавно постало сасвим јасно да је „вражја сила одсвуд оклопила“. Он, међутим, нема намјеру да се мири с ропством, чак ни у тренутку кад свака помисао на отпор и освету личи на лудост. Пошто је на мосту — који симболично раздваја и свијет и ње-

² Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. IV, Сабрана дела Вука Караџића, VII, приредио Љубомир Зуковић, Просвета, Београд, 1986. 66.

гов живот на два међусобно супротстављена дијела — изрекао скадарском хоџи и кадији девизу под којом мисли да се бори и живи:

„Ако тамо куд напријед немам,
ни натраг се немам куд вратити!“

скратиће их за главу и гурнути у Бојану, а сам наставити да граби у камена Ровца. А за њих поуздано знамо да су се крајем петнаестог и почетком шеснаестог вијека жилаво, а неки мисле и доста успјешно,³ опирала турском поковавању. Турци су први пут, и то у оквиру санџака вилајета Херцеговина, поименично пописали ровачке пореске обвезнике првих година посљедње четвртине петнаестог вијека, и то са изричитом назнаком да су Ровци *цemat кнеза Вуксана*.⁴ Увјерен сам да пјесма о којој је овдје ријеч чува сјећања управо на ова времена и овога Вуксана, кнеза нахије Роваца.

Караџић је, међутим, ову пјесму штампао у својој четвртој књизи пјесама, заједно са онима које говоре о јунацима и догађајима из осамнаестог и прве половине деветнаестог вијека. Ако је моја претпоставка тачна, њој је онда мјесто уз пјесме о Црнојевићима, или, у крајњем случају, на самом почетку треће књиге, међу пјесмама средњих времена. Вук је, очигледно, стихове:

јер се брдска дјеца посилила,
па не даду царевих харача!

разумио као отказивање послушности Турцима од стране брдских племена послије њиховог дуготрајног робовања и плаћања харача, а не као њихово почетно непристајање на ропство и харач. Чини се да управо на такав закључак упућују и они „двори и тимари, и још пусто небројано благо“, које највише жали Селак Васојевић. Па и сама имена пиперског и васојевићког војводе, Селак и Лијеш, звуче врло старински.

Пјесма о Ивану Подгоричанину, односно Иви Подгорици, која је записана у неколико варијаната, представља сасвим посебан случај. У њој је опјеван јунак који је само старином из Подгорице, док је подвиге којима је стекао еписку славу правито у руској војсци и у ратовима које је она водила. О томе су у Црну Гору пристизале приче, а могуће да им је онај почетни еписки замах дао лично владика Василије Петровић. За њега знамо да је тражио од руске царице Јелисавете Петровне, а ова опет од Марије Терезије, да се хусарском капетану Ивану Подгори-

³ Стеван Поповић, *Ровца и Ровчани*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1990, 49.

⁴ *Поименични попис Санџака вилајета Херцеговина*, Превео и приредио Ахмед С. Аличић, Оријентални институт у Сарајеву, Сарајево, 1985.

чанину омогући одлазак у Русију. Ту је требало да се укључи у рад такозване Црногорске комисије, а она је, као што се зна, образована на приједлог владике Василија ради пресељавања Црногораца у Русију. Подгоричанину је из бечког двора допуштено да се може преселити у Русију, а претходно му је додијељен чин нижег мајора. У руској престоници му се одмах посрећило. Примила га је лично царица Јелисавета, и, пошто јој је пољубио руку, она му је „одмах ту у сали, у Петерхофу, честитала пуковнички чин“. Тиме је направљен несвакидашњи изузетак, јер су српски официри за своју љубав према Русији и своју одлуку да из аустријске пређу у руску војску, унапређивани само за један чин. Подгоричанин ће врло брзо постати и бригадни генерал, а потом ће му бити повјерена истакнута улога у деликатној војној мисији царске Русије у Пољској. Његов пријатељ и земљак Симеун Пишчевић, коме дугујемо за све ове податке,⁵ и чудиће се и негодовати због тога што га је тако муњевито не само стигао него по чину и далеко претекао дојучерашњи аустријски хусарски капетан. Пишчевић ће нам, истинасвим неважан у тражењу објашњења за толику изненадну милост и наклоност руске царице према нашем земљаку. Поред осталог, истаћи ће и то да је „његова огромна фигура падала у очи“. То је, ван сваке сумње, морала примијенити и чувена царица. О свему овоме су са дивљењем и претјеривањем које га најчешће прати причали људи из владичине пратње, а јамачно и он сам, поред осталог и због тога да би своје поданике лакше придобио за пресељавање у Русију. На то се владика био сасвим олакво обавезао, и то на највишем мјесту. Све су те околности условиле да о Ивану Подгоричанину међу његовим сународницима у Црној Гори, већ на самом почетку, настане мотивска, а не историјска пјесма.⁶

Најбројнију скупину епских пјесама насталих и записаних у Црној Гори и Брдима чиниле су пјесме племенско-братственичког значаја и домашаја. Отуда је оправдано поставити питање колико су оне, најприје, народне, а потом и црногорске. Михаило Лалић с правом истиче да у њима влада „монотонија јуначких подвига с њихове четири варијанте — двобој, пљачка стоке, погибија и освета“. У њима је, вели он, врло изразит „бодљикави и охоли сепаратизам који неће да зна за друге, нарочито не за ближње“. Свако је племе и појаче братство имало свога гуслара и од његовог гуслања и појања није имало времена „да за неког другог чује“. Свак је махао својом пјесмом као племенском заставом. Чути и научити понеку и туђу пјесму личило би, прибојавали су се, „на попуштање и признање некак-

⁵ Симеон Пишчевић, *Мемоари*, СКЗ, Београд, 1963, 174, 179, 379, 380.

⁶ Љубомир Зуковић, *Историјски Подгоричанин и епски Подгорина Иво*, у књизи *О нашем усменом пјесништву*, стр. 292—307.

вог првијенства другоплеменику“, закључује Лалић односно његов јунак Пејо Грујовић.

Није онда никакво чудо што је у овим пјесмама Вук Карацић нашао више историје него поезије. Прихватајући, углавном, такву Вукову оцјену, Лалић је саму појаву објаснио овако: „Ту се“, вели он, „није тешко јаду досјетити: те су наше пјесме остајале заточене у тијесним оквирима села, братства или племена, као сужањ у тамници. Нијесу могле пријећи преко брда, преко ријеке, јер је тамо друго племе и друга пјесма; нијесу се могле поскитати по народу те да буду ослобођене од свједока цјепидлака и њихове скучорепе стрине истине, па зато нијесу могле да добију хранљиве сокове мајке маште која једина успева да поправи догађаје који су прошли и кад су им сви учесници одавно под земљом. . . Тако нам је“, закључује Лалић, „у преуским оквирима поезија често венула прије него процвјетала. . .“.⁷ Што се тиче вишка историје у овим пјесмама, Лалићево објашњење је колико сликовито толико и тачно, а што се тиче мањка поезије у њима, можда је најбоље да се, уз незнатну измјену, испомогнемо Његошевим стихом — *мало уста, малена и снага*.

Пробраним пјесмама из Црне Горе Његош је намијенио да, заједно са оним Вишњићевим о Карађорђу и првом српском устанку, буду *Огледало српско*. Састављач ове јединствене антологије наше народне епике истиче у предговору да „поезија на неким мјестима понешто увеличава подвиге Црногораца“, али и да се на многим и важнијим мјестима „држи строго тачности“.⁸

Митрополит Петар I је јавно осуђивао племенско-братственичке пјесме у којима се велича и слави *домаћи рат* и освета. На крају се сам латио посла да, најприје Сими Милутиновићу, а потом и Вуку Карацићу, понуди пјесме изи којих ће се моћи видјети „шта чини јединство, и кад једном дадну старјешинство“, како је говорио у својој пјесми испјеваној на похвалу Карађорђа Петровића. Ти су текстови имали да буду пјесничка потврда онога што је стари митрополит испричао Сими Милутиновићу као историју Црне Горе и Брда. Исту улогу, само на нивоу племена, намијенио је народним пјесмама и Марко Миљанов у својој повјесници Куча. Народном се пјесмом овјеравала историја и прошлост крунисала, односно овјенчавала. Отуда и *Горски вијенац*.

У закључку би се могло рећи да су на историчност епског народног пјевања у Црној Гори утицале многе околности и на различите начине. С обзиром на то да је општи суд о тој историчности неспоран, њу је, ипак, најбоље испитивати и доказивати на појединачним случајевима. При том се мора водити рачуна о томе да све оно што је у епским народним пјесмама из Цр-

7. Михаило Лалић, *Ратна срећа*, Нолит, Београд, 1976, 107.

8. Петар Петровић Његош, *Огледало српско*, Београд, 1976, 11.

не Горе, како рече Вук, *истинска истина* истовремено није и историја. Не може у народну повјесницу ући свака комшијска међусобица, свака рана, па ни свака мртва глава. Поезија, како недавно рече Матија Бећковић, има превисоку мјеру „да би се братоубилачке пјесме, или покличи на клање звали поезијом“.⁹ Такви догађаји уистину нису могли бити прави повод за добру јуначку пјесму, осим ако би о њима говорила са осудом и презрењем. Пјесме које су такве догађаје славиле биле су мртворођене и унапријед осуђене на судбину коју је Вук овако видио: „Бе постају ту и остају док се и не забораве“.¹⁰ А добра јуначка пјесма је најуспјешнији и уз то најљепши облик борбе против забораза.

Белики и значајни пјеснички изуми и прикази људи и збивања постајали су дио историјске свијести и памћења једнога народа без обзира на то да ли им је наука утврдила историјско поријекло. „За песника је“, да се још једном позовем на Бећковића, „све што је лепо речено — истина. А што се може боље рећи — као да није ни речено“. Поезија, поготову епска, представља „памћење једнога народа“, односно „ћивот у коме се чува његово биће“.¹¹ И на самом крају: Пјесме племенско-братственичког значаја и домаћаја историчније су од осталих у појединостима, најчешће случајним и небитним. Општи повијесни дух и смисао, међутим, много боље погађају пјесме које су биле шире прихваћене и познате. Њихова је историчност глобална.

Љубомир Зукович

ИСТОРИЗМ В ЭПИЧЕСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ В ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

В зетой работе мы исходим из положения, высказанного Вуком, что в эпических народных песнях из Черногории — больше истории, чем поэзии. Но здесь имеются и значительные различия, в зависимости от того — о каких личностях и событиях говорится в песне. Больше всего „истории“ в тех песнях, которые были известны в рамках одного племени или даже только братства. Чем песня дальше уходила от времени и места своего возникновения, тем более удалялась в ней непосредственная историческая реальность, которая уступала место легенде.

Истинность этих принципиальных замечаний доказывается с помощью нескольких конкретных примеров. Приводится и совсем вероятное предположение, что главный герой известной песни Вука „Три узника“ (Вуксан из Ровца) — историческая личность и что он был современником Ива-

⁹ Матија Бећковић, *Овдје*, XXII, бр. 261, 26. новембар 1990, стр. 47, 48.

¹⁰ Вук Стеф. Караџић, *О српској народној поезији*, Београд, 1964, 93.

¹¹ Матија Бећковић, *исто*, 67.

на Черноевича. Поэтому стихотворение о нём нужно было бы поместить во второй книге, среди самых древних песен; а не в четвёртую книгу — где собраны песни о событиях и личностях второй половины XVIII и первой половины XIX века.

Также здесь имеется сравнение эпических подробностей из песен об Иво Подгорице, с историческими сведениями об Иване Подгоричанине — которые заключаются в книге „Воспоминания“ С. Пишчевича.

Подгоричанин и Пишчевич были не только современниками, но и хорошими знакомыми. Они служили в месте и в австрийской и в русской армиях; поэтому сведения о которых идёт речь — совсем достоверные.

В заключение можно было бы сказать, что ни в одной героической народной песне не надо заранее отрицать историчность. А сколько истории содержится в каждой отдельной песне — это следует утвердить.